

bemutatása, hogy a mártírhalált halt költő egyes versformái, képi motívumai közvetett hatásként hogyan épültek bele Jánosy saját költészetébe, hogyan gazdagították költői világát (lásd itt bemutatott, Radnóti ösztönzésére írt *Első ecloga* című költeményét). Érdeemes szemügyre venni azt is, hogyan jutott el Babits görögségélményétől a háborúval szembeforduló költő mély megértésig.

Ugyancsak izgalmas a kötet utolsó írása, a *Mi a folklór?* című, mely a népművészet értékeinek megóvásán túl már mai társadalmunk nem egy közérdekű gondját is érinti (urbanizáció, népességszaporodás, ingázás, öregek helyzete, az ifjúság nevelése stb.). Ami különösen rokonszenves, hogy nemcsak regisztrálja társadalmunk „kényes” problémáit, de konkrét javaslatokkal él a jobbítás érdekében. Ebből az írásából s a kötet egészéből ugyanúgy egy, a népe és az emberiség szorongató aktuális gondjaira érzékeny, a humanista örökséget vállaló és továbbvivő költő képe kerekedik ki, igaz, megszenvedett „élményeket és emlékezéseket” kínálva az érdeklődő olvasónak. (Magvető)

KERÉK IMRE

„Tajtékos égen ring a hold...”

MÉREI FERENC MŰVÉSZETPSZICHOLOGIÁJA

Tévedésnek vélhetnénk, hogy olyan kötetről szóló recenzió élére, melynek címéül szerzője Petőfi-idézetet választ, Radnótitól veszünk át egy sort. Csak-hogy nem tévedésről, hanem olyan minősítésről van szó, amely aforisztikusan kívánja jelezni Mérei Ferenc attitűdjét, korát, tevékenysége megítélésének fordulatait.

Mérei felettebb invenciózus pszichológus. 1977-ben végigtekintve pályáján elmondja: a világ megértésére törekedett, a rend modellje határozta meg világképét, eszménye a racionalizmus volt. Párizsban ismerkedett meg a radikális *szürrealizmussal*, s megszeretni azt épp az imént sorolt értékek preferálása miatt nem tudta. Ez a nem-szeretet azonban múlttá lett: gyermekei — tanítványai, akik sablontépázók, természetes közegük az irracionalitás, megkedveltették vele a szürrealizmust, s Mérei szükségesnek tartja „megkésztet Canossájának” közreadását. Miért fontos ez?

— Azért, mert az elmebetegségek, a pszichózisok bizarrságát a szürrealizmus ugyanúgy demonstrálja, mint az antipszichiátria — *megélhetővé téve* a világ extrém, ám bizonyos jelenségeit tekintve adekvát jelentését.

— Mert a hipokrizistól menekülő személyiség „tisztá lapja” meglelése érdekében vállalja a nem racionális valóság terrénját, az álmok szerepének felértékelését.

Meggyőzően elemzi Mérei Breton és Freud elméletalkotását, ennek hasonló vonásait, ahhoz a konklúzióhoz is eljutva, amely szerint a szürrealizmus „öngyógyítás a lelki életben”.

Foglalkoztatja Méreit az *expresszivitás* (s ezáltal persze az expresszionizmus) lényege is: a szocializáció és a spontenitás egyensúlya, a szemléletes, plakátszerű kifejezés, amely cselekvésbe fordul át, s mintegy kiáltásként tör

elő az emberről — balladaián, csak vázlatot adva ugyan, ám ezzel a lényeg-
get érve el.

A Mérei-kötet legterjedelmesebb része „Irodalom” főcímmel egybefogott
anyaga, melynek bevezetőjében Mérei hangsúlyozza: a pszichológia számára
az irodalom az emberi dolgok roppant dokumentumtára. Olyan gyűjtemény,
amely az írókat, mint kitűnő *megfigyelőket*, az emberi történesek *króniká-
sait* is észrevételi velünk.

Hogyan reflektálhat az irodalompszichológia nyelvi műalkotásokra? Oly-
képpen például, ahogyan a pszichoanalízis teszi: explicálja azon ideáját,
amely szerint az álmokhoz és a fantáziákhoz hasonlóan értelmezhetők az
irodalmi alkotások is — a mélylélektan fogalomrendszerében. A klasszikus
pszichoanalízis ezt a lehetőséget mindazonáltal igen szűken realizálta, az al-
kotót alkotásra készítő intenciókat igyekezett életrajzi tényeket felhasználva
visszakeresni. Nem természetlen persze a kreáció rejtett hátterének a leírása
— s ezt példázandó két zseniális Freud-elemzést ismertet Mérei —, ám az
irodalompszichológia immanens tárgya a létrehozáson és a létrehozón túl az
objektívtált mű és a műelsajátító köre, a műelsajátítás konstellációi is.

Véleményem szerint Mérei legfontosabb kijelentése e részben az, hogy
bizonyos novellák „csak a társadalmi háttérrel együtt válnak érthetővé”, má-
sok nem kötődnek ennyire szocioökonómiai történesekhez, inkább lélektani
motivációjuk a karakterisztikusabb, s akadnak olyanok, melyek a filozófiai,
történeti réteg explicációja által érthetők meg. Triviális megállapításnak tetsz-
het mindez, ám ha *divatokra* gondolunk — mondjuk a szemiotika elemzési
metodikáinak univerzalitásigényére —, nem lebecsülendő bölcsességnek mond-
hatjuk Mérei korlátzó metodikaleírását. Joggal állítja: „a pszichológiai réteg
hangsúlya egy műben fordított arányban van a szocioökonómiai és történelmi
hangsúllyal. Ezzel nem a két réteg *vagy-vagy* jellegére célok, hanem inkább
a megközelíthetőség sorrendjére”.

Ha felidézzük a Mérei által a szürrealizmusról közölteket, szinte várjuk:
mikor tér ki részletesebben a deviancia problémájára. S jóllehet, kötete *nem
szisztematikus művészetpszichológiai traktátus*, nem csalatkozunk — Mérei
külön részt szán a deviancia irodalmi ábrázolásának. Szerinte a deviancia a
járt, elfogadott útról való letérés, marginális pozíció vállalása,

- vagy egy külső, kényszeres stigmatizáció kitesztása, kisebbségbe szo-
ritása által (például koronként a zsidóság),
- vagy személyes stigma mint kizárás révén („Quasimodo-képlet”),
- vagy szociogén, szituatív kényszer következtében (Josep K. esete).

Devianssá lehet valaki persze *belső* intencióira hallgatva is: szánt szán-
dékkal vállalva — olykor túlpoentírozva is — a másságot, a normáknak, szo-
kásoknak való nem páriozást.

Méreinél a deviancia társadalmi-történelmi kategória, mint ilyen illik
szerinte Kassákra: Kassák szándéka „kívül maradni, a marginális pozícióban,
... és így változtatni egy-egy parádés cselekvéssel a normarendszeren”. Auto-
nómiakeresés, önállóságigény, s ezek abnormis erőssége miatt identitásválságok,
kelepcéélmények, frusztráció — íme a kassáki életmű kulcsmötívumai. Így
láthatjuk őt, s érezhetjük, „hogy a magyar avantgardé apja, és az egész világ
avantgarde-jának egyik pátriárkája”, aki kamaszkora deficitjét kompenzálja
felnőttkori tetteivel is.

Kassák után a Mérei-kötetben novella- és regényelemzések következnek,
majd Kafkáról ír a szerző. De sorra veszi az értékorientációs novellaelemzés

néhány szociálpszichológiai premisszáját is: a „szerep”, a „felszólító jelleg”, az „attitűd” — „attitűdrendszerek” fogalmait — jelenségeit.

A szerep fogalma James bölcseletéből került át a szociálpszichológiába, kifejezvé azt, hogy bármely személyiség úgy egység, hogy nem homogén, hanem — a társadalmi lét aktuális feltételeinek megfelelően — különböző státuszok komplexuma. Több típus, több karakter együttese. Az én folyamatosan kalkulál és átérez: decentrál; a másik, számára is megfelelőnek tűnő viselkedését, normarendszerét képes asszimilálni.

A felszólító jelleg — a szerepváltásokkal is szinkronban — az életterben felbukkanó tárgyak, személyek, események kitüntetését, elfogadását idézi elő olyképpen is, hogy pl. a művészi megformálás hatására közvetlen kielégülést nem nyerő feszültségeinket kvázi-szükséglet lereagálásaként élhetjük ki (Mérei nem utal ugyan rá, ám lehetetlen nem észrevennünk: Vigotszkij művészetpszichológiájának egyik legfontosabb ideáját kapjuk itt).

A lewini mezőelmélet legdöntőbb, az egyensúlyba-kerülést demonstráló értelmezése után tér rá Mérei az attitűdre: Spencer és Allport nyomán a személyiség stabil készenléti jellemzőjéhez jutunk el, amelynek hála „az emberi pszichikum folyamatoságáról és szervezetségéről” a legtöbbet tudhatjuk meg. Az attitűd kognitív, emocionális és cselekvési rétegekből tevődik össze, áttételesen ragadható meg, s rendszerszerűsége a szocializálódás ökonómiaja szempontjából fontos. Az attitűdrendszerek tartóssága valamely korszak stabilitásának vagy változásainak — a nevelési szokások rigid vagy mozgékony mivolta által is — pontos fokmérője.

Három Örkény-novellát is elemez Mérei, számomra ezek közül legtanulságosabb és legszomorúbb a „Lila tinta” elemzése volt. Örkény az ötvenes évek elején írta ezen novelláját, melyben egy anyjától nagyon függő lány (Bébi) lázadását, szerelemvállalását mutatja be.

„A *Lila tinta* figyelemre méltó politikai visszhangot váltott ki. Azoknak az éveknek jellegzetes procedúrája játszódott le. A folyóiratokhoz és újságokhoz az író elmarasztaló olvasólevelek érkeztek. Ezt követően az író önkritikát gyakorolt, belátta, hogy tévedett, magyarázni próbálta tévedését. Önkritikát gyakorolt a szerkesztőség is, amiért leközölte az eszemeileg téves művet. S végül egy vezető ideológus (ezúttal Révai József) összefoglalta a vitát, megfogalmazta a tanulságot.”

Hogy is volt (lehet?) ez? Három értékdimenzió keveredett: az íróé, az író által elutasított „negatív személyeké” és a novellát vitató kritikáé. Örkény (szándéka szerint) a szocialista eszmeiség érték kategóriáját képviselte, ám nem a Révai megkövetelte módon. Novellájában nem demonstrálódik a *pártirodalom* pártossága. Az ötvenes évek tipikus irodalomolvasata egy szinte csak a társadalmi konzekvenciákra iskolásan kíváncsi olvasat volt, amely nem tűrhette a fiktitívást, az elvárt értékek akár időleges devalválását. Mit ért el az „esztétika”? Olyan „halálosan komoly” olvasást, amely — ha nem megfelelőnek minősített valamely alkotást — önkritikára készítette az író. *Elérte, ám értéket* kapott általa?

Mérei nem említi, ám én nem tudom mellőzni a Bébi nevű leány apropóján ugyan, ám általánosabb, művészetpszichológiai szempontból szintén érvényesnek gondolva azt az eszmeifuttatást, amelyet Örkény — eme novellájára is kitérve — produkált: „Ó, azok az ötvenes évek! Akkor volt dicső dolog írónak lenni! Hogy csak a magunk példáját említsen: Déry egyik kitalált regényhősének kitalált jellemzését egy országot vezető államférfiú elemezte, föltárva hi-

báit a nemzet színe előtt; ugyanő egy novellám Bébi nevű szereplőjének csipőringatását túlon túl is bujának ítélte. Beszéde könyv alakban is megjelent, és szerte az országban szemináriumok százain vitatták meg, szüksége van-e Bébinek ilyen telt kebelre s ilyen feszes fenékre, továbbá, hogy Köpe Bálint miért nem hamarabb találkozott a munkásmozgalommal.

Mindez az ún. 'Felelet-vitában' robbant ki, melynek hevében Déryre rá-sütötték, hogy csak 'párton belüli útitárs', rám pedig hogy szeretek 'a meztelen szexualitásban turkálni'. Ebben a légkörben súlyos aggályokat keltett két ilyen rossz hírű író társulása. Megoszlott a közvélemény. A dogmatikus érzületűek attól tartottak, hogy vidám regényünk alapjában rendíti meg a szocialista társadalmat, a revizionisták viszont azt remélték, hogy könyvünk hatására megjavul a parizer minősége, fölszökik a bányák széntermelése, megduplázódik a tehének tejhozama." (Örkény István: „Négykezes regény”, Magvető Könyvkiadó, Budapest 1979. 10—11. oldal.)

Tisztelettel ajánlom minden (kultúr)politikusknak.

A Mérei-kötet utolsó egysége a „Film”. Ennek első tanulmányában a szerző filmszemiotikai jelenségek pszichológiai elemzésére vállalkozik. Azt az esetet, amikor a jelentő nem fedi a jelentettet, főként Lacan alapján veszi szemügyre Mérei. Lacan szerint az elfelejtések, tévesztések, neurotikus tünetek a jelentő-jelentett relációban értelmezendők, tudomásul véve, hogy a jelentett ritkán lehet olyan körülhatárolt képzet, melynek pontosan megfelel a jelentő. Viszonyuk dinamikus, lebegő, a sűrítettség által is strukturált — megjelenítésére a képi nyelv kiváltképp alkalmas: „a filmábrázolásnak van a legtöbb esélye arra, hogy hitelesen, meggyőzően adja vissza az intrapszichikus történetét”.

Mérei filmalkotó kedvencei Resnais, Fellini, Bergman és Jancsó. Főként Bergman filmjei impresszionálják. És Herzog „Kaspar”-ja. Kasparban az emberré válás individuális esete: az evolúció egyszemélyi példája az izgalmas — az idomítás processzusát és az álmokat kiemelve.

S a kötet záródarabja: a „Don Juan”-trilógia, melyben a leginkább „vett a füvektől édes illatot” Mérei — azaz a művészetről szólva úgy használja a pszichológiát, hogy érzékelteti, az alkotók a pszichológusoknál többet tudnak az életről. E többet tudást stílusának olykor irodalmi jellegével is szeretné Mérei közel engedni magához, elsajátítani.

Véleményem szerint kötetének legfrappánsabb részei az irodalmiak — a filmet is főként irodalmi konstellációiban appercipiálja. Hivatkozik Lacanra, Wallonra, s jó néhány pszichológusra, pszichiáterre, ám ezen gyűjteményének kulcsidőszaka a klasszikus pszichoanalízis, mestere elsősorban Freud.

Említettem: Mérei művészetpszichológiája nem szisztematikus mű. Összeállítás, melyet Forgács Péter szerkesztett, s Szabolcsi Miklós előszavazott. Értékes, mivel elmélyült, autonóm gondolkodó szép tanulmányaiból fog egybe egy csokornyit. Úgy tűnik: jól választott a Soros-alapítvány Bizottság akkor, amikor támogatta e kötet megjelenését...

(Mérei Ferenc: „...vett a füvektől édes illatot.” Művészetpszichológia. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, é. n.)

BALOGH TIBOR